

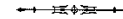
ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΩΝ ΤΖΟΥΛΙΑΝ ΜΠΑΓΚΙΝΙ & ΠΗΤΕΡ ΦΟΣΛ
ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

*

Τα εργαλεία του φιλοσόφου (Φιλοσοφικές έννοιες και μέθοδοι), 2005
Τα εργαλεία της ηθικής (Έννοιες και μέθοδοι στην ηθική φιλοσοφία), 2014

ΤΖΟΥΛΙΑΝ ΜΠΑΓΚΙΝΙ – ΠΗΤΕΡ ΦΟΣΛ

ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ
ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΙ ΣΤΗΝ ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ – ΠΡΟΛΟΓΟΣ – ΣΧΟΛΙΑ
ΚΩΣΤΑΣ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

2.7 ΕΓΩΙΣΜΟΣ

«Όλοι οι νοήμονες άνθρωποι είναι εγωιστές», έγραψε ο Ραλφ Γουάλντο Έμερσον (1803-1882). Στις μέρες μας αποτελεί κοινοτοπία η διαπίστωση ότι δεν χρειάζεται καν να είσαι νοήμων για να είσαι εγωιστής, εφόσον στην πραγματικότητα όλοι είναι πάντα εγωιστές. Σε κάποιους κύκλους η πίστη στον γνήσιο αλτρουισμό εκλαμβάνεται ως ένδειξη αφέλειας.

Ωστόσο η άποψη του Έμερσον δεν διαπνέεται απαραίτητως από κυνισμό. Το ερώτημα «Μπορεί να είναι ηθικά δικαιολογημένος ο εγωισμός;» είναι σαφώς μη αυτοαναιρούμενο και χρειάζεται να απαντηθεί. Επιπλέον, εάν το να είσαι καλός και το να είσαι εγωιστής συμβαίνει να απαιτούν τα ίδια πράγματα, τότε ο εγωισμός (egoism) θα ήταν κάτι που θα έπρεπε να τιμάται.

Ψυχολογικός εγωισμός.

Παρ' όλα αυτά πρέπει πρώτα να πούμε κάτι σχετικά με την άποψη ότι, πράγματι, όλοι μας είμαστε κατά βάθος εγωιστές. Οι άνθρωποι ίσως να μην κάνουν ό,τι είναι καλύτερο για τα συμφέροντά τους, αλλά, σύμφωνα με τον οπαδό του ψυχολογικού εγωισμού, θα κάνουν μόνον ό,τι πιστεύουν πως εξυπηρετεί τα συμφέροντά τους. Τα προφανή αντιπαραδείγματα είναι απλώς αυτό – δηλαδή προφανή. Δείτε, φέρ' ειπείν, τα συναισθήματα που εκφράζονται στη γλυκανάλατη μπαλάντα του Μπράιαν Άνταμς «(Everything I Do) I Do It For You» («Ό,τι κάνω το κάνω για σένα»). Επαναλαμβάνοντας αμέτρητα άλλα ερωτικά τραγούδια, ο Άνταμς τραγουδάει «Δέξου με όπως είμαι, δέξου τη ζωή μου / θα την έδινά όλη, θα θυσιάζομουν» («Take me as I am, take my life / I would give it all, I would sacrifice»). Εντούτοις ακόμα κι αυτή η ακραία διακήρυξη παντελούς απουσίας εγωισμού μπορεί εύκολα να ιδωθεί ως ένας τρόπος για να κρυφτεί ένας βαθύτερος εγωισμός. Γιατί εν πάση περιπτώσει το λέει αυτό; Φυσικά για να τη ρίξει. Μπορεί να πιστεύει ότι είναι ειλικρινής, αλλά ίσως πάλι αυτό να είναι ένα από τα τεχνάσματα της φύσης: Μόνον ξεγελώντας

τον σαγηνευτή μπορεί το ξελόγιασμα να είναι πετυχημένο. Άλλωστε, ακόμα κι αν λέει αλήθεια, τι δείχνει αυτό; Ότι τάχα κάλλιο να πέθαινε παρά να έμενε χωρίς αγάπη; Εγωισμός και πάλι! Γι' αυτόν ο θάνατος είναι προτιμότερος από το να μαραζώνει.

Αυτή η άποψη –γνωστή ως ψυχολογικός εγωισμός– μπορεί να είναι πολύ πειστική. Αλλά, μολονότι μπορούμε πάντα να εξηγήσουμε την αλτρουιστική συμπεριφορά με εγωιστικούς όρους, δεν είναι σαφές γιατί θα έπρεπε να προτιμούμε μια εγωιστική εξήγηση έναντι μιας αλτρουιστικής απλώς επειδή μπορούμε να το κάνουμε.

Από μια λογική οπτική έχει σημασία να διαπιστώσουμε ότι από το γεγονός ότι η πράξη είναι ευχάριστη δεν προκύπτει πως η πράξη έγινε *χάριν* της ηδονής. Από το γεγονός ότι η διάσωση ενός κολυμβητή που πνίγεται μας κάνει να νιώσουμε καλά δεν προκύπτει ότι τον σώσαμε *χάριν* του καλού συναισθήματος. Η ηδονή δηλαδή μπορεί να αποτελεί το ευτυχές αποτέλεσμα μιας ενέργειας χωρίς να αποτελεί τον λόγο για την ενέργεια.

Υπάρχει επίσης μια ένταση από την πλευρά της επιστημονικής μεθόδου έναντι της εγωιστικής υπόθεσης – δεν μπορεί να υποβληθεί σε πειραματική δοκιμασία. Εάν κάθε πράξη μπορεί να ερμηνευθεί ως εγωιστική, δεν είναι καν δυνατό να κατασκευάσουμε ένα πείραμα που θα μπορούσε να διαψεύσει την υπόθεση. Εάν κάποιος σώζει έναν κολυμβητή που πνίγεται, το κάνει για εγωιστικούς λόγους. Εάν δεν τον σώσει, δεν το έκανε για εγωιστικούς λόγους. Οι αποδεκτές υποθέσεις πρέπει, τουλάχιστον κατ' αρχήν, να είναι δυνατό να υποβληθούν σε έλεγχο. Και από τη στιγμή που κάθε δυνατή πράξη μπορεί να ερμηνευθεί ως εγωιστική, τότε καμιά παρατήρηση δεν θα μπορούσε ποτέ κατ' αρχήν να υποβάλει σε έλεγχο τον ψυχολογικό εγωισμό.

Ηθικός εγωισμός.

Πάντως, ακόμα κι αν ο ψυχολογικός εγωισμός είναι αληθής, απλώς δηλώνει κάτι σχετικά με τα δεδομένα της ανθρώπινης ψυχολογίας. Δεν δηλώνει τίποτα σχετικά με το κατά πόσο είναι ορθολογικό ή ηθικό να είμαστε εγωιστές, κατά πόσο *οφείλουμε* να είμαστε εγωιστές.

Κοντολογίς, αφήνει αναπάντητα όλα τα ηθικά ζητήματα. Οι οπαδοί της ηθικής δεν μπορούν να παραβλέψουν το ερώτημα κατά πόσο είναι ηθικά δικαιολογημένος ο εγωισμός.

Ο Άνταμ Σμιθ αποπειράθηκε να δώσει μια απάντηση, τουλάχιστον εν μέρει, υποστηρίζοντας ότι ο εγωισμός στα οικονομικά ζητήματα είναι ηθικά δικαιολογημένος διότι εξυπηρετεί το κοινό καλό με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο. «Το γεύμα μας δεν εξαρτάται από την καλοσύνη του χασάπη, του αγρότη ή του αρτοποιού», έγραψε, «αλλά από τη μέριμνα για το συμφέρον τους. Απευθυνόμαστε όχι στα φιλάνθρωπα αισθήματά τους, αλλά στη φιλαυτία τους, και ουδέποτε τους μιλάμε για τις δικές μας ανάγκες, αλλά για τα δικά τους κέρδη».

Η επιχειρηματολογία του Σμιθ στον *Πλούτο των εθνών* (*Wealth of Nations*, 1776) δεν δικαιολογεί ωστόσο αυτό που είναι γνωστό ως ηθικός εγωισμός (*ethical egoism*) – την άποψη δηλαδή ότι είναι πάντα ηθικό να ενεργούμε με βάση τα συμφέροντά μας. Ακόμα κι αν είναι ίσως αλήθεια ότι ο εγωισμός συνιστά μια αποτελεσματική οδό προς το κοινό καλό υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, δεν έχει καμία βέβαιη το ότι είναι έτσι πάντα. Αντίθετα προς την ευρέως διαδεδομένη αντίληψη, η γενική ηθική θεωρία του Σμιθ είναι πράγματι σαφώς μη εγωιστική, καθώς θεμελιώνει την ηθικότητα στη συμπόνια, στο ηθικό συναίσθημα και σε έναν μη εγωιστή «αμερόληπτο θεατή». Ο Σμιθ δεν υπερασπίζεται τον ηθικό εγωισμό ως μια καθολική, ή έστω γενική, αρχή. Για να το κάνει κάποιος αυτό, είναι απαραίτητο να επιχειρηματολογήσει ότι ο εγωισμός είναι καθεαυτόν ηθικά δικαιολογημένος, ότι είναι δικαιολογημένος έστω κι αν δεν εξυπηρετεί ως μέσο επίτευξης ενός άλλου καλού.

Ορθολογικός εγωισμός (rational egoism).

Άρα πώς μπορεί κανείς να υποστηρίξει ότι ο εγωισμός είναι ηθικά δικαιολογημένος; Πολλοί πιστεύουν ότι η ηθική πρέπει να είναι ορθολογική. Οι ηθικοί νόμοι μπορεί να μην εκπορεύονται εντελώς από ορθολογικές αρχές, αλλά τουλάχιστον η ηθική πρέπει να συμφωνεί

με τον λόγο και να μην επιτάσσει οτιδήποτε που να αντίκειται στη λογική – δηλαδή οτιδήποτε είναι ασυνεπές, αντιφατικό ή παρουσιάζει έλλειψη εννοιολογικής συνοχής.¹⁸ Άρα, αν η ηθική πρέπει να είναι ορθολογική, και κάποιος πρέπει να ενεργεί ορθολογικά (με συνέπεια κ.ο.κ.) προς ίδιον συμφέρον, τότε το δρα εν εγωιστικώς υποβάλλεται σε έναν έλεγχο ορθολογικότητας ως προς την ηθικότητα.

Παρ' όλα αυτά δεν είναι καθόλου σαφές πώς το ορθολογικώς δρα εν ιδιοτελώς καθίσταται υπό οποιαδήποτε έννοια αποφασιστικής σημασίας. Το να βοηθάς τον εαυτό σου δεν φαίνεται λιγότερο ή περισσότερο ορθολογικό από το να βοηθάς κάποιον άλλο. Θα μπορούσε κανείς να δρα ορθολογικά με στόχο να ικανοποιήσει ανήθικους στόχους; Πολλοί όντως θα υποστήριζαν ότι οι στόχοι και οι σκοποί μας δεν μπορεί να καθορίζονται μόνο από την ορθολογικότητα.

Ίσως το πιο σημαντικό ερώτημα ως προς αυτό το θέμα είναι το κατά πόσο υπάρχει σύγκρουση ανάμεσα στην ιδιοτέλεια και στον αλτρουισμό. Πολλοί αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι, ανάμεσά τους ο Πλάτων κι ο Αριστοτέλης, δεν θα διέκριναν σύγκρουση ανάμεσα στον εγωισμό και στον αλτρουισμό επειδή θεωρούσαν ότι όποιος συμπεριφέρεται άσχημα βλάπτει εν τέλει τον ίδιο του τον εαυτό. Ο πλεονέκτης λ.χ. δεν γαληνεύει ποτέ, καθώς ουδέποτε ικανοποιείται με όσα έχει. Αντιθέτως, πριν από την εκτέλεσή του ο Σωκράτης είπε, όπως το διασώζει ο Πλάτων: «Ένας καλός άνθρωπος δεν μπορεί να βλαφθεί ούτε στη ζωή ούτε στον θάνατο». Αυτή η άποψη μπορεί να είναι υπέρμετρα αισιόδοξη. Ωστόσο η ιδέα ότι το να είσαι καλός συνιστά μια μορφή «πεφωτισμένης ιδιοτέλειας» είναι εύλογη.

Όμως η πεφωτισμένη ιδιοτέλεια προσφέρει στον άνθρωπο έναν λόγο να είναι αλτρουιστής ή μας δείχνει ότι ο γνήσιος αλτρουισμός δεν είναι δυνατός; Ορισμένοι θα υποστήριζαν ότι κάθε πράξη που γίνεται προς ίδιον συμφέρον δεν μπορεί να θεωρηθεί αλτρουιστική, έστω κι αν βοηθάει τους άλλους: Η έννοια του αλτρουισμού αποκλείει τις ιδιοτελείς ενέργειες, ακόμα κι εκείνες που συμπίπτουν με τα συμφέροντα των άλλων. Μια εναλλακτική άποψη υποστηρίζει ότι αλτρουισμός και ιδιοτέλεια είναι συμβατά: Το γεγονός ότι όσοι κάνουν το καλό γνωρίζουν ότι αυτό τους βοηθάει με κανέναν τρόπο δεν μειώνει τον βαθμό στον οποίο ό,τι κάνουν γίνεται προς όφελος των άλ-

λων. Το δίλημμα μπορεί να εφαρμοστεί και στην περίπτωση του τραγουδιού του Μπράιαν Άνταμς. Ψεύδεται όταν λέει πως ό,τι κάνει το κάνει για εκείνη εάν το κάνει *επίσης* και για την πόρτη του; Ή μήπως έχει πολύ βολικά αγνοήσει να μας διευκρινίσει ότι ο δικός του αλτρουισμός δεν απαιτεί αυτοθυσία;

ΔΕΣ ΕΠΙΣΗΣ

- 1.20 Συμπόνια
- 2.15 Υποκειμενισμός
- 3.22 Φρόνηση
- 5.14 Σκεπτικισμός

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Μπέρναρντ ντε Μάντεβιλ, «Ο μύθος των μελισσών ή Ιδιωτικά ελαττώματα, δημόσια οφέλη» (*The Fable of the Bees*, 1714), στο *Αρετές και συμπερόντα: Η βρετανική ηθική σκέψη στο κατόφλι της νεωτερικότητας*, μτφρ. και επιμ. Διονύσης Γ. Δρόσος, Αθήνα: Σαββάλας 2008

Adam Smith, *The Wealth of Nations* (1776), επιμ. Edwin Cannan, New York: The Modern Library 1994, ii.

* Robert Shaver, *Rational Egoism: A Selective and Critical History*, Cambridge: Cambridge University Press 1998

2.8 ΗΔΟΝΙΣΜΟΣ

Γιατί να είμαστε ηθικοί; Ένας τρόπος να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε σε αυτή την ερώτηση είναι να εξετάσουμε γιατί θα ήταν καλό αν καταφέραμε να διευθετήσουμε όλα τα ηθικά ζητήματα. Πού θα οδηγούμασταν άραγε αν όλοι οι άνθρωποι ήταν καλοί; Στην παγκόσμια ειρήνη. Ουδείς θα λιμοκτονούσε. Όλοι θα ήσαν ελεύθεροι. Θα πρυτάνευε η δικαιοσύνη. Και τι τόσο καλό θα υπήρχε με αυτή

την κατάσταση; Η προφανής απάντηση είναι πως σε αυτή την περίπτωση άπαντες θα ήσαν ευτυχείς – ή τουλάχιστον όσο ευτυχείς είναι ανθρωπίνως δυνατό. Συνεπώς το να είναι κανείς καλός έχει σημασία, διότι ο κόσμος θα γινόταν ευτυχέστερος.

Εάν ισχύει κάτι τέτοιο, τότε η βάση της ηθικότητας είναι ο ηδονισμός (hedonism) – η άποψη πως το μόνο πράγμα που αξίζει καθεαυτόν είναι η ευτυχία (ή η ηδονή, αν και προσώρας για λόγους απλοστευσης θα μιλήσουμε μόνο για ευτυχία), και το μόνο πράγμα που είναι κακό καθεαυτόν είναι η δυστυχία (ή η οδύνη). Αυτό μπορεί να μοιάζει απροσδόκητο ως συμπέρασμα. Στο κάτω κάτω ο ηδονισμός συνήθως συσχετίζεται με την εγωιστική επιδίωξη εφήμερων ηδονών. Άρα πώς μπορεί να αποτελεί θεμέλιο της ηθικότητας;

Για να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, πρέπει να ανατρέξουμε σε μια ερμηνεία του γιατί η ευτυχία είναι το μόνο αγαθό. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε ότι αυτό ήταν μια προφανής αλήθεια, επειδή υπάρχουν πράγματα που γίνονται χάριν των ιδίων αυτών πραγμάτων και πράγματα που γίνονται χάριν κάτι άλλου. Όσα γίνονται χάριν κάτι άλλου δεν είναι πολύτιμα καθεαυτά, αλλά απλώς *εργαλειακά* (instrumentally) πολύτιμα, ως μέσα επίτευξης ενός σκοπού. Τα πράγματα που γίνονται χάριν των ιδίων αυτών πραγμάτων, αντιθέτως, είναι *μη διαμεσολαβητικώς* (intrinsically) πολύτιμα, ως μέσα καθεαυτά. Από όλα τα καλά πράγματα στη ζωή, μονάχα η ευτυχία, φαίνεται, θεωρείται πολύτιμη χάριν της ίδιας της ευτυχίας. Όλα τα άλλα έχουν αξία μόνο επειδή οδηγούν στην ευτυχία. Ακόμα και η αγάπη δεν έχει αξία καθεαυτήν – μια αγάπη που μας κάνει να υποφέρουμε διαρκώς δεν αξίζει τον κόπο.

Παρ' όλα αυτά δεν υπάρχει κάτι σε αυτό το συμπέρασμα που να συνεπάγεται την επιδίωξη εγωιστικών, πρόσκαιρων ηδονών. Ο Επίκουρος, ένας από τους πρώτους ηδονιστές φιλοσόφους, το είχε κατανοήσει καλά αυτό. Θεωρούσε πως ουδείς θα μπορούσε να γίνει ευτυχισμένος εάν διαρκώς επεδίωκε έντονες απολαύσεις, ιδιαίτερα εφήμερες (αυτές που αποκαλούσε *κινητικές* ή *ενεργές ηδονές*). Αντίθετα, για να είναι κάποιος αληθινά ευτυχής –ή ίσως καλύτερα «ευχαριστημένος»–, χρειάζεται μια συγκεκριμένη ησυχία, γαλήνη και ηρεμία πνεύματος (*στατικές ηδονές*). Και εάν καταλάβουμε πως η ευ-